

Тема 2. ОСНОВНІ КАТЕГОРІЇ ЕСТЕТИКИ

План

1. Естетичне та байдуже.
2. Прекрасне і потворне.
3. Піднесене і низьке.
4. Трагічне і комічне.

I. Категорії естетики – ступені становлення та руху естетичної діяльності, тобто логічні шаблі руху естетичної практики. В категоріях фіксується якісна визначеність естетичного – розвиток естетичних почуттів на певному етапі їх історичного розвитку.

Естетичні категорії – це почуття всього людства; в категоріях естетики відображений досвід роботи творчої уяви всіх минулих століть, всіх поколінь людства. Категорії естетики фіксують норму людського ставлення до світу, міру засвоєння людиною світу за законами краси.

Проблема систематизації категорій пов'язана з пошуком такої об'єктивної основи, яка може бути покладена як “початок”.

В естетиці таким початком є поняття **“байдуже”**. Це такий теоретичний початок, який може утримувати всю систему категорій, бо воно дає вихід в бік реального історичного процесу. Байдужого в чистому вигляді в реальності не існує, це чисто теоретичне поняття, і в ньому уже зафіксоване протиріччя: байдуже – небайдуже, а небайдуже і є естетичне. Тобто центральною категорією системи буде естетичне. Таким чином, естетичне і байдуже покладаються в якості висхідних елементів всієї системи знань про естетичне.

Слово **“естетичне”** має два різних значення: 1) як дещо таке, що належить науці естетиці, тобто функціонує як логічний елемент її системи знань, в кінцевому рахунку – як суб'єкт чисто наукового інтересу; 2) як безпосередньо чуттєвий феномен, яким він виявляє себе в оцінці, в саморусі художньої свідомості і слугує для задоволення особливої потреби людини, що відрізняється від власне наукової.

II. У сучасній естетиці категорія “естетичне” є найзагальнішою, а її зміст у кожному окремому випадку розкривається через категорії прекрасного, піднесеного, трагічного та їм протилежних. Цікаво, що з давніх часів, коли естетики як науки ще не існувало, різні мислителі шукали визначення цих категорій. Це властиво, наприклад, філософії Сократа, Платона, Аристотеля.

Незважаючи на багатовікове осмислення сутності краси, для естетики це питання залишається багато в чому таємничим, не пізнаним остаточно. Мислителі різних епох були згодні, в основному, щодо визна-

чення формальних характеристик прекрасного: пропорції, симетрії, міри, довершеності форми, упорядкування тощо. Часто натрапляємо у літературі на визначення краси через поняття гармонії та досконалості. З античних часів починається традиція розгляду прекрасного як естетичної цінності, що існує в нерозривній єдності з іншими цінностями – моральними (добро), утилітарними (користь), пізнавальними (істина). Як ви розумієте гегелівське визначення *прекрасного* як такої форми небайдужого, де мета покладається адекватною засобам її реалізації?

Очевидно, малоперспективними є спроби розкривати сутність прекрасного (як і естетичного взагалі) поза єдністю об'єктивного і суб'єктивного. Немає в самому позалюдському світі, безвідносно до його осягнення суб'єктом, ніякої симетрії, гармонії та ін. як суто онтологічних характеристик предметів і явищ. Так само, як марно шукати їх в одному лише суб'єкті. Сучасна естетика визначає такі суттєві аспекти краси: об'єктивність, історичність, соціальність. Поясніть зміст цих характеристик прекрасного.

Що таке краса фізична? Що таке краса духовна? Чи завжди прекрасне буває корисним, і навпаки? Як співвідносяться ідея прекрасного та естетичний ідеал у кожну історичну епоху? Спробуйте відповісти на вічні питання, що хвилюють людей, використовуючи ваші власні знання, досвід, а також досягнення естетичної думки.

Протилежністю прекрасному є *потворне*. Потворні явища завжди були і будуть (на жаль!) у житті людей, тому і мистецтво постійно звертається до зображення, а значить, і до оцінки потворного, жахливого. Існує навіть парадокс потворного в мистецтві. Річ у тому, що сприйняття певних художніх творів викликає в нас як огиду до предмета, який зображає митець, так і насолоду від того, що це зображення зроблено майстром. Наведіть приклади зображення потворного в різних видах мистецтва (література, живопис, музика).

III. Розглянемо зміст категорії естетики “*піднесене*”. В історії естетичної думки є чимало сторінок, присвячених аналізу цієї категорії. Тому спочатку доцільним буде заслухати та обговорити доповіді про характеристику піднесеного різними мислителями, в різні епохи.

У сучасній естетиці піднесене визначається як категорія, що відображає природні, соціальні або художні явища, які є винятковими за своїми кількісно-якісними характеристиками та викликають при спогляданні глибокі емоційні переживання. Відповідно до такого визначення наведіть приклади явищ або подій, що можуть бути джерелом піднесених почуттів. Як на вашу думку, чи можна вважати піднесеним життя видатних особистостей?

Категорія “піднесене” формувалася історично як доповнення до

категорії “прекрасне”, тобто краса, взята в системі мір. Як ми вже відзначали, прекрасне – це момент фіксації гармонії. А піднесене рано чи пізно перевершує міру прекрасного. Так, деякі природні явища можуть бути дисгармонійними (наприклад, виверження вулкана).

Аналіз проявів піднесеного в суспільстві передбачає його співвідношення і з такими категоріями, як героїчне, драматичне, трагічне. В героїчному особливо виразно постає єдність етичного й естетичного.

Враховуючи ваше розуміння героїчного, зверніться до його проявів у драматичній історії нашої держави.

Сферою відображення та узагальнення піднесеного, що існує в житті, є мистецтво. Епопея, героїчна трагедія, ода, гімн, симфонія, монументальні жанри живопису тощо – все це форми вираження піднесеного в мистецтві. Радимо вам навести приклади власних надзвичайних художніх вражень від конкретних творів у різних видах мистецтва.

IV. Низьке – протилежність до піднесеного, негативна естетична цінність, граничний ступінь потворного та жахливого. Низьке асоціюється із силами зла, тобто передбачає зв’язок етичного й естетичного. *Низьке* – це пересічне, недорозвинуте, грубе, тривіальне, свавільне, слабке, цинічне, підле. Таким воно постає не тільки в казках, а і в складних творах різних видів мистецтва і в різні історичні епохи. Поясніть на відомих усім прикладах негативних героїв світової літератури (Гобсек Бальзака, І.Головльов Салтикова-Щедріна, Міледі Дюма) основну мету зображення зла в мистецтві.

На відміну від інших категорій естетики, сенс *трагічного* і *комічного* слід шукати у складному внутрішньому світі людини. В широкому розумінні трагічне пов’язане з діалектикою життя та смерті, гостротою та нерозв’язністю конфлікту. Зверніть увагу, що саме по собі зображення страждань і загибелі людини в мистецтві не викликає трагічних переживань (на смерть негативного героя ми реагуємо інакше, ніж на смерть позитивного). Ще в античні часи, де і починається історія мистецтва трагедії, виникає думка про те, що трагічний герой у мистецтві повинен викликати жаль, співчуття (і саме тому, що герой знає свою сумну долю, але змушений діяти згідно з її накресленнями).

Перш ніж перейти до характеристики трагічного в душі сучасної естетики, рекомендуємо ознайомитися з історією давньогрецької трагедії. Зверніть увагу, що для греків трагедія була не тільки жанром драматургії, але і школою морального та політичного виховання, публічною формою культурустворювальної діяльності.

Якщо в античності над людиною панували рок, доля – що і було джерелом трагічних подій, то з епохи Відродження утверджується думка, що саме людина як активна істота з притаманною їй свободою волі відповідає за свої вчинки. Враховуючи таке зміщення акценту вини, розгляньте сутність поняття “трагічне” з точки зору обставин і з точки зору трагізму характеру героїв, наведіть приклади. Як на вашу думку, чи змінюються трагічні сюжети в творах мистецтва від однієї історичної епохи до іншої?

Очевидно, що метою зображення трагічного в художніх творах не є відчуття горя, безвихідності. Аристотель вперше розкрив естетичний зміст впливу трагічного на людину як катарсис – очищення. В сучасній естетиці відчуття катарсису має стосунок до сприйняття будь-якого твору мистецтва, тобто є характеристикою естетичної реакції взагалі.

Починаючи аналіз категорії “комічне”, відзначимо, що довідкова література не дає конкретного визначення. Як правило, комічне в житті та мистецтві ототожнюють із смішним. Але це не зовсім правильно. Сміх – явище багатозначне, і комічне несумісне із осміюванням, глузуванням над людськими стражданнями, смертю, фізичними вадами. Комічне може бути засобом осміювання поганого заради прекрасного, тобто воно опосередковано утверджує позитивно естетичне. Історія комічного, як і трагічного, пов’язана із святами на честь бога Діонісія в Давній Греції. З моменту свого виникнення несерйозний жанр ставив вічні питання про щастя, гідність людини, подолання зла у світі.

Формами прояву комічного в мистецтві є: гумор, сатира, фарс, сарказм, іронія, гротеск, карикатура тощо. Наведіть приклади художніх творів, де по-різному проявляється комічне. В комічному більше, ніж в інших категоріях естетики, виражається історична та національна специфіка. Як ви це розумієте? Взаємозв’язок трагічного і комічного в житті, їх вічне співіснування відображається в мистецтві у формі трагікомедії. Які почуття викликають у людини трагікомічні ситуації? Пригадайте роман М. Булгакова “Майстер та Маргарита”, фільми Ф. Фелліні, Е. Рязанова.

Література

1. Боров Ю. Эстетика. – М, 1988.
2. Эстетика / За ред. Л.П. Левчук. – К., 1997.
3. Крутоус В.П. Возвышенное как эстетическая категория. – М., 1983.
4. Лосев А.Ф., Шестаков В.П. История эстетических категорий. –

М., 1965.

5. Любимова Т.Б. Трагическое как эстетическая категория. – М., 1985.

6. Любимова Т.Б. Комическое, его виды и жанры. – М.: Знания. Серия “Эстетика”, № 9, 1990.